

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 347.78(410.1)»13/16»

Н. М. Опольська

ГЕНЕЗА ТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В НАЙДАВНІШІ ЧАСИ

У статті досліджується розвиток творчої діяльності на території України в найдавніші часи в контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи, онтологічних особливостей її екзистенції. Творча діяльність розглядається крізь призму генези творчості та еволюції особи як єдиного процесу. Обґрунтовується, що витоки права на свободу творчості як природного права на території України сягають найдавніших часів.

Ключові слова: творча діяльність, творчість, культура, право на свободу творчості.

Творчість є невід'ємним атрибутом людської особистості, вищим проявом її свободи. Саме ця властивість дозволяє людству прогресувати. Відповідно до того, як особа здобувала більше чи менше свободи у своїй творчій діяльності, розвивалася цивілізація, зростала її духовна та культурна свобода. Творчість є цінним аспектом суспільного життя, основною силою суспільного прогресу. Вивчення історичних етапів становлення та розвитку правового регулювання творчої діяльності від часу її зародження до сучасності дозволяють визначити закономірності розвитку права на свободу творчості.

Проблеми правового регулювання творчої діяльності висвітлено в працях Ю. Шемшученка, Т. Мілової, М. Мацькевича, О. Пунди [1;2;3] та інших науковців. Частина історичної основи дослідження представлена в працях Л. Залізняк, Л. Ключко, Б. Лановик, Л. Паламарчук, І. Чернякова, Г. Чечельницької та ін. [9;10;11;12;14].

Водночас, у вітчизняній юридичній літературі недостатньо досліджень правового регулювання творчої діяльності крізь призму генезису творчості та еволюції особи як єдиного процесу. Поглибленого вивчення потребує розвиток творчої діяльності на території України в найдавніші часи в контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи, особливостей її буття.

Метою статті є обґрунтування генезису творчої діяльності у найдавніші часи на території України через еволюцію творчості, культури та особи. У межах цієї проблематики проаналізуємо витоки права на свободу творчості як природного права, що виникло разом з першими паростками людської цивілізації та культури.

Генеza свободи творчості на території України тісно пов'язана з історією розвитку цього феномену у зарубіжних країнах, але має свої особливості. Традиційно, саме звичай був первинним регулятором творчої діяльності у країнах Стародавнього світу, а також для трипільців, скіфів, сарматів, греків-колоністів, які заселяли міста-держави в Криму та Північному Причорномор'ї у VII ст. до н.е. Пізніше звичаєве право було формою становлення права на свободу творчості середньовічної Європи, у тому числі Київської Русі. Особливості генезису досліджуваного права на території сучасної України обумовлені відсутністю власної державності та незалежності протягом тривалих історичних періодів, геополітичним розташуванням, ідеологічним впливом європейських та східних концепцій права на свободу творчості.

Розвиток права на свободу творчості нерозривно пов'язаний з історією культури. Отже, передусім, варто з'ясувати який зміст вкладається у це фундаментальне поняття, аби зрозуміти, яке саме місце посідає в ньому творчість. За резолюцією Всесвітньої конференції з культурної політики, яка була проведена у 1982 році під егідою ЮНЕСКО, культура тлумачиться як комплекс характерних матеріальних, духовних, інтелектуальних і емоційних рис суспільства, що включає в себе не лише різні мистецтва, а й спосіб життя, основні правила людського буття, системи цінностей, традицій і вірувань [4].

У Законі України «Про культуру» зазначено, що культура - сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти [5].

Словник української мови інтерпретує поняття культури як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії; рівень розвитку суспільства в певну епоху; те, що створюється для духовних потреб людини [6, с. 324]. У Новому словнику російської мови до змісту цього поняття віднесено рівень розвитку суспільно-інтелектуальних та виробничих взаємозв'язків; сукупність пам'яток літератури мистецтва та архітектури визначеного періоду і території; сферу людської діяльності, яка пов'язана з літературою, мистецтвом, архітектурою, штучно створений світ, життя в якому визначається людськими ідеалами [7, с. 642].

Як бачимо, зміст феномену культури розкривають через сферу людської діяльності, яка пов'язана з літературою, мистецтвом, архітектурою, що є невід'ємним елементом культури. Використовуються такі категорії як «створення», «творення», «вироблення», що зі свого боку вказує нам на єдність культури та творчої діяльності людини. Крім того, в зміст поняття культури закладене і питання генези, оскільки в усіх визначеннях маємо справу із словами «історія», «період», «існування», тобто часовим простором.

Отже, поняття культури охоплює усі можливі прояви творчої активності людини, включаючи літературну, художню, наукову, технічну та інші види творчості. Творча діяльність у будь-якій сфері науки, літератури, мистецтва є невід'ємною частиною культурного простору суспільства, основою його прогресу, рушійною силою розвитку людства. Через творчість реалізується історичний розвиток культури, зв'язок між цими поняттями є дуже тісним.

Досліджуючи генезис права на свободу творчості на українських землях, вважаємо за доцільне використовувати періодизацію розвитку української культури, яка незважаючи на відсутність власної державності, незалежності, ідеологічні, політичні, соціальні перепони, формувалась як окреме явище і вирізнялась своєю автентичністю. Враховуючи тісний зв'язок між творчістю та культурою, видається слушним залучення культурологічного понятійного апарату та відповідних концепцій. Ці міжгалузеві запозичення дозволять зробити більш системним дослідження витоків права на творчість. Генеалогію цього права, на наше переконання, варто вести з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності, оскільки головним джерелом цього права є сама природа, а не воля законодавця [8, с. 48], до сучасного стану його правового забезпечення.

У пошуках критеріїв класифікації генези права на творчість, на увагу заслуговує концепція культурних парадигм. З'ясуємо основний зміст цього поняття в цілому. Бакач Н. зазначає, що культурна парадигма - це складне явище, яке включає в себе ряд елементів. Зокрема, до неї належать: 1) Суб'єкт - творець і носій культурної парадигми. Це конкретні люди, об'єднані спільною соціокультурною епохою, одним часом, в якому вони живуть і здійснюють свою культуротворчу діяльність; 2) Спільність життя, долі, культурно-історичну місію даного суб'єкта, які знаходять своє вираження в провідному типі відносин при вирішенні загальних смисложиттєвих завдань; 3) Наявність загальної соціокультурної емоції, загального життєвого настрою; 4) Самосвідомість суб'єкта культурної парадигми, пов'язану з набуттям самоідентичності, істинних смислів свого соціокультурного буття; 5) Особлива ціннісна ієрархія, система значимість базових цінностей для вирішення життєвих завдань суб'єкта культурної парадигми; 6) «Духовні лідери» епохи, так звані великі люди свого часу, процес самоідентифікації яких ізоморфний такому процесу щодо всієї епохи. Це люди, які дають епосу можливість усвідомлення себе, дають слова для самоназви епохи, формулюють і декларують ті смисложиттєві завдання, способи вирішення яких є одним з важливих елементів культурної парадигми; 7) Культурний герой епохи - не стільки реальна жива людина епохи, скільки образ-ідеал, який виступає для епохи зразком стилю життя; 8) Єдиний, загальний для всієї епохи символічний ряд - набір «паролів» епохи, набір ключових слів і речей, загальний тип відносин; 9) Парадигмальні (прецедентні або репрезентативні) тексти, що виступають провідним міфом епохи [9, с. 59].

У наведеному визначенні носій культурної парадигми і суб'єкт творчості розглядаються як суміжні категорії. Цінним для нашого дослідження є те, що в основі концепції культурної парадигми лежить людина, її культуротворча діяльність, «духовні лідери», «культурні герої», прецедентні і репрезентативні тексти. Отже, доходимо висновку, що людська творчість в усіх сферах суспільного життя є основою культурної парадигми. Таким чином, для розуміння генезису права на свободу творчості, важливим є звернення до творчості як визначального елемента культурної парадигми та вищої форми людської діяльності.

З огляду на вище зазначене, як критерій класифікації історичних етапів правового регулювання свободи творчості в Україні, можна використати типологію культурних парадигм.

Заслуговує на увагу позиція Чечельницької Г., яка за домінуванням культурних парадигм виділяє: Дохристиянську цивілізацію (міфологічну) – від появи людини на території сучасної України до прийняття християнства у 988 року, яка характеризується домінуванням міфологічного світогляду; Християнську цивілізацію (988–1917 рр.), для якої характерним є поширення християнської культури; Марксистську цивілізацію (1917-1991 рр.) - домінування марксистського світогляду; Постхристиянську цивілізацію починаючи з 1991 року і до сучасності, яку пов'язують з постхристиянською культурною парадигмою [10, с. 152].

Отже, зважаючи на домінування культурних парадигм у правовому регулюванні свободи творчості на території України, можна виділити наступні періоди: міфологічний, або період образного мислення (з найдавніших часів та до прийняття християнства у 988 році), християнська цивілізація (988-1917 рр.), марксистська цивілізація (1917-1991 рр.), постхристиянська цивілізація (від 1991 р.).

Дослідження генези права на свободу творчості, починаючи з пам'яток культури та мистецтва міфологічного періоду на території сучасної України, створює певні складнощі, внаслідок його часової віддаленості. Відомостей про творчу діяльність найдавніших часів небагато і вони фрагментарні. Однак аналіз цього феномену з моменту усвідомлення особою можливості використання творчої здатності дозволяє надати йому юридичну оцінку, виявити тенденції на закономірності становлення та розвитку.

Висвітлюючи перший етап в історії розвитку права на свободу творчості на території сучасної України, слід звернути увагу на культуру епохи неоліту, яка ввійшла в історію як «трипільська культура». Тривалий час українські дослідники не наважувалися робити сміливі висновки про поступальний етнічний розвиток українців із часів трипільської культури до сучасних українців через ідеологічні заборони радянської доби.

Варто погодитись з думкою Лановика Б., що трипільську культуру можна по праву вважати праосновою українського народу, здобутки якої ставлять поруч із шумерською, мікенською культурами [11, с. 204].

Період трипільської творчості і культури припадає на V-III тисячоліття до нашої ери. Творча діяльність виражалась у гончарному ремеслі, металообробці, що вказує на подібність витоків вітчизняного права на свободу творчості з країнами межиріччя [12, с. 14]. Спільність генези виявляється у тому, що в стародавніх державах Месопотамії та Стародавньому Єгипті правове регулювання творчої діяльності відбувалося на основі звичаїв, обрядів і табу, як і на території України. Крім того, у Стародавньому Єгипті творчість не сприймалась як самостійний вид діяльності людини, розглядалась у контексті ремесла, що також вказує на подібність культурної комунікації.

Відмінністю у регулюванні творчої діяльності було те, що на території України пріоритетний статус у здійсненні творчої діяльності мали жінки. Вони були вмілими майстринями, виготовляли сукні, сорочки, прикрашували їх орнаментом, виготовляли і розписували керамічні вироби, робили прикраси з морських черепашок, намистинок. У трипільських поселеннях були розміщені ткацькі верстати та знаряддя для виготовлення керамічних виробів. Артефакти, які знайдені на території Черкащини та Поділля вказують на те, що трипільці володіли секретами письма, яке поєднувалося з високоякісним випалюванням посуду. На глечики наносилися спеціальні позначення, за допомогою яких вівся облік господарства [13, с. 96].

Немає сумнівів, що в періоди палеоліту та мезоліту не існувало права на творчість, у сучасному розумінні його використання чи охорони. Творче освоєння простору людиною, використання творчих здібностей у процесі господарської діяльності сприяли розвитку суспільного життя. Відсутність права, як регулятора суспільних відносин, зумовлено низьким рівнем суспільного розвитку. Синкретизм був особливістю творчої діяльності, вона не була відділена від господарської. Регулятором цих відносин тривалий час залишалися соціальні норми, звичаї, традиції. Суспільний устрій в основі якого лежав матриархат, обумовив особливий статус жінки як творця. У процесі господарської діяльності жінки активно використовували творчі здібності, прикрашаючи побутові речі. Творчість була складовою загальносуспільних рушійних сил та мала суто деперсоніфіковану функцію. Через низький рівень культурного розвитку, відсутній був суспільний запит на правове регулювання, творчість розглядалась як суспільне надбання.

Подальший розвиток регулювання творчої діяльності на території України пов'язаний із киммерійцями, скіфами і сарматами, які населяли територію України у I тис. до н.е. Наявна юридична література до цього часу містить суттєві прогалини у висвітленні правової спадщини давніх протодержавних та ранньодержавних утворень киммерійців, скіфів, сарматів. Серед найважливіших процесів, які заклали фундамент права на творчість, чільне місце займає звичаєве регулювання творчої діяльності та формування культури як особливої сфери людського суспільства.

У киммерійців, як і у трипільців, домінував синкретизм. У їх свідомості творчість, мистецтво не були відмежовані від господарчих занять. Творча діяльність і господарча діяльність не відокремлювалися, не протиставлялася одна одній. У процесі колективної праці вони гармонійно поєднувались: створення знарядь, їх ефективне використання, задовбрювання богів піснями та танцями на успіх у справі, тощо [14, с. 4].

Культура киммерійців була інтегрована у культуру скіфів. Спочатку принципів розбіжностей між ними не існувало. Схожими залишалися обряди, орнаменти кераміки, побутові особливості, мова. Однак, через поступову диференціацію скіфського суспільства, коли достатнього розвитку набули ремесла й торгівля, творча діяльність стала більш затребуваною.

Соціальну диференціацію скіфського суспільства охарактеризував Геродот (VI ст. до н. е.), розділивши його на три суспільні групи: царські скіфи, скіфи-воїни, що заселяли

причорноморські степи і займалися скотарством, та скіфи-землероби, які жили в основному у лісостеповій зоні Подніпров'я [15, с.180-228].

Аналізуючи предмети поховань, знайдені археологами у курганах Чортомлик, Куль-Оба, Товста Могила, Солоха, Гайманова Могила, Братолюбівський курган, могильники скіфів на Полтавщині, Київщині, Поділлі, Херсонщині, в районі Дніпрових порогів та в інших місцях [16, с.53], де ховали скіфських царів, можна зробити висновок про те, що в скіфський період змінилося відношення до творчості. Соціальне розшарування суспільства зумовило зміну естетичних поглядів, розвиток творчої діяльності, з'явився запит на її результати. Творча діяльність почала цінуватися більше ніж інші види ремесл, приносити прибуток, засоби до існування. Це започаткувало зміни у соціальному статусі творців.

Характеризуючи творчість, як правовий феномен, варто відмітити, що вона була деперсоніфікованою та колективною. Цінувалися результати творчості, майстерність, але ім'я творця, авторство не було авторитетним, тобто не мало суттєвого значення і, таким чином, не виникало потреби у його охороні.

Сарматська культура була схожою із скіфською. Поховальні обряди знаті суттєво відрізнялися від поховальних обрядів простого люду, результати творчої діяльності відігравали в них провідну роль. У багатих сарматських похованнях археологами було знайдено ювелірні вироби, зброю, побутові предмети, прикрашені стилізованими зображеннями, які є витворами мистецтва [16, с. 60].

Отже, культура скіфів і сарматів відіграла важливе значення у становленні права на свободу творчості. Використання у поховальних обрядах найкращих результатів творчої діяльності, від прикрас, зброї до архітектурних витворів, підтверджувала високий статус померлої особи. Такого роду звичаї зумовили подолання синкретизму та привели до виділення творчої діяльності від інших видів. Особи, які займалися творчістю, за умови попиту на результати їх діяльності, могли отримувати засоби до існування виключно творчою діяльністю. Це стало важливим кроком у поступальному розвитку регулювання свободи творчості, змінило соціальний статус творця у суспільстві, надало можливість займатися виключно вищою формою діяльності людини.

Подальший розвиток правового регулювання творчості пов'язаний із грецькою колонізацією. У генезі цієї сфери на українських землях чітко простежується антично-грецький вплив. На відміну від скіфів, елліни-колоністи були талановитими творцями, мали більш розвинену систему творчості. Крім розвиненої торгівлі прикрасами, скульптурами, іншими шедеврами мистецтва у містах-державах розвивалася наука. Джерелами правового регулювання творчості були місцеві звичаї, декрети грецьких міст-полісів, закони царів. Творчість становила особливу цінність для еллінів-колоністів. Грецькі колонії Північного Причорномор'я були осередком зародження філософії. Вихідцями з давньогрецьких колоній є такі мислителі як БіонБорисфеніт, Анахарсис.

Розвиток філософії мав суттєвий вплив на індивідуалізацію творчості та формування права на свободу творчості. Послаблення традиційних колективних зв'язків у творчій діяльності зумовило самовизначення індивідуума, його творчих здібностей та талантів. З'явилися імена мислителів, суспільний запит на їх твори. Творчість отримала естетичну і економічну оцінку. Поступово відбувалась індивідуалізація, персоніфікація творчості, з'явилася титульність володіння творами, скульптурами тощо.

Перехід від колективної творчості до індивідуальної спричинив суттєві зміни у формуванні права на свободу творчості. Серед сукупності суспільних благ творчість почала становити самостійну цінність.

У правовому регулюванні творчості можна виділити і ряд недоліків, які гальмували процес становлення цього права. Незважаючи на те, що творчість виокремилась як феномен у мистецтві та філософії, творів було не багато, автори були загальновідомими, тому захисту підлягала титульність володіння результатами творчості, а не ім'я автора, талант, його вміння чи навички.

Отже, міфологічний етап має важливе значення у становленні права на свободу творчості на території сучасної України. Досліджуючи генезу цього феномену, доходимо висновків, що міфологічний період - це період образного мислення, особливістю якого є колективність та анонімність. З зазначеного виводимо, що творча діяльність, яка характеризувалася колективністю, деперсоналізацією, була основою суспільного прогресу. Вона регулювалася на основі соціальних норм та звичаїв. У силу спрощеності суспільного життя, відсутності права як регулятора суспільних відносин, підстави говорити про оформлення права на свободу творчості відсутні. Однак, у контексті взаємозв'язку творчості, культури, особи і буття, генеза творчості та еволюція особи єдиним, нероздільним природним процесом. Витоки права на творчість сягають міфологічного періоду (періоду образного мислення), як природне право, що впливає із людської природи.

Основні тенденції генезу регулювання творчої діяльності: подолання синкретизму творчості, виділення її з господарської діяльності; перехід від колективної творчості до індивідуальної; зміна соціального статусу творців, прибутковості творчості; регулювання творчої діяльності соціальними нормами, звичаями; титульність володіння на результати творчої діяльності та її захист, відсутність авторитетності імені автора, його захисту.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шемшученко Ю. Свобода наукової творчості як конституційне право людини і громадянина / Ю. Шемшученко, Т. Мілова // Вісник Національної академії наук України. – 2008. – №3. – С. 36-43.
2. Мацькевич М. Право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості як конституційне культурне право / М. М. Мацькевич // Наше право: Науково-практичний журнал. – 2012. – №1, ч. 2. – С. 17-21.
3. Пунда О. Проблеми здійснення права на свободу творчості / О. О. Пунда, Я. Ю. Колобова // Університетські наукові записки. – 2011. – №2. – С. 81-86.
4. Декларація Мехіко щодо політики у сфері культури від 06.08.1982. ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. – 1982. – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_730.
5. Закон України «Про культуру» [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon.rada.gov.ua>
6. Паламарчук Л. С. Словник української мови // Українська мова: енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2004. – 612 с.
7. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. – Т2. – Москва: Русский язык, 2000. – 2310 с.
8. Гоцуляк Ю. В. Мораль та право у природно-правовій доктрині П. І. Новгородцева / Ю. В. Гоцуляк // Часопис Київського університету права. – 2011. – №2. – С. 48–51.
9. Бокач Н. Культурная парадигма как объект социально-философского анализа: дис. канд. філос. наук: 09.00.11. – Москва, 1998. – 121 с.
10. Чечельницька Г. В. Психісторичний огляд проблеми періодизації української історії та діагностика сьогодення / Г. В. Чечельницька // Філософія. Культура. Життя. – 2014. – Вип. 41. – С. 151-155.
11. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу. – К.: Вікар, 2004. – 320 с.
12. Опольська Н. М. Особливості розвитку права на свободу творчості в країнах Стародавнього Сходу [Електронний ресурс] / Н. М. Опольська // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.lj.kherson.ua/index.php/arkhiv-vidannya?id=187>.
13. Залізняк Л. Трипілля очима науковців і політиків / Л. Л. Залізняк // Археологія. – 2004. – №3. – С. 95-103.
14. Черняков І. Кіммерійці: міфи, історія, археологія / І. Черняков // Історія України. – 1997. – №24. – С. 2-4.
15. Геродот. Історія в дев'яти книгах / Геродот. – Київ: Наукова думка, 1993. – 576 с. – (4).
16. Ключко Л. Золота етнографія Скіфії: верхній фриз пекторалі з кургану Товста Могила / Л.С.Ключко // Народна творчість та етнологія. – 2012. – №1. – С. 51-60.

Opolska N.M. Genesis of Creative Activity in Ukraine in Ancient Times

The article examines the development of creative activity in Ukraine in ancient times in the context of the relationship of art, culture, people and life. Creative activity is seen in the light of the genesis of creativity and evolution of a person as an integral process of natural evolution. Substantiated that the origins of the right to creative freedom in Ukraine reaches ancient times as a natural right.

Keywords: creativity, art, culture, freedom of creativity.

Опольская Н.М. Генезис творческой деятельности на территории Украины в древние времена.

В статье исследуется развитие творческой деятельности на территории Украины в древние времена в контексте взаимосвязи творчества, культуры, личности, онтологических особенностей его экзистенции. Творческая деятельность рассматривается сквозь призму генезиса творчества и эволюции человека как единого процесса. Обосновывается, что истоки права на свободу творчества как естественного права на территории Украины достигают древнейших времен.

Ключевые слова: творческая деятельность, творчество, культура, право на свободу творчества.

Статтю подано до редколегії 17.01.2017 р.